

RECENZIJOS

Letas Palmaitis, **Įmintos tūkstantmečio mįslės**. Šventasis Brunonas Bonifacas, senovės baltai ir Lietuvos pasienis, Kaunas: Kalendorius, 2009, 190 p.

Puošnus leidinys: geras popierius, puikūs šriftai, įspūdingos iliustracijos. Knygą sudaro Pratarinė, keturi pagrindiniai skyriai, Išvados ir Priedai.

Pratarinėje (p. 5–8) trumpai aptariama Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio reikšmė ir kiti įvadiniai dalykai. Pažymėtina autoriaus mintis, kad *Žinia apie šv. Brunono mirtį dar nieko nepasako apie ano meto Lietuvos valstybingumą. Pats faktas, kad šis paminėjimas buvo pirmasis, rodo, kad būta tik valstybingumo užuomazgų* (p. 5). Su tuo reikia sutikti, juoba kad kai kurie istorikai pernelyg sureikšmina Lietuvos vardo paminėjimo siejimą su ano meto Lietuvos tariamu valstybingumu. Reikia pritarti ir autoriaus blaiviam požiūriui į krikščionybės teigiamą istorinį vaidmenį, neteisingų kaltinimų krikščionybei atmetimui.

Pirmajame skyriuje, pavadintame *Šventasis Brunonas iš Kverfurto* (p. 11–40), nurodomi šv. Brunono biografijos šaltiniai ir pateikiamas nuoseklus, šaltiniais paremtas, jo gyvenimo ir darbų aprašymas. Didelį interą (p. 20–27) sudaro Brunono laiškas (ir jo vertimas) Romos/ Vokietijos

imperatoriumi Henrikui II, kuriuo 1008 m. būsimasis šventasis nesėkmingai bandė įtikinti Henriką II sudaryti taiką su Lenkijos karaliumi Boleslovu Narsiuoju (kovojo dvi krikščioniškos šalys!). Po to detalai aprašoma paskutinioji šv. Brunono misija ir jo žūtis.

Baltistus labiausiai domina šiame skyriuje (ir kituose) asmenvardžiai *Netimeras* ir *Zebedenas*. Knygos autorius neabejoja, kad tai vakarų baltų (prūsų) asmenvardžiai, o ne rytų baltiški (lietuviški), kaip manė kai kurie istorikai (Gudavičius 1983, 80; 1996, 121), iš kalbininkų, rodos, tik Bronys Savukynas (Savukynas 1999). Šiuo klausimu Palmaitis jau nebediskutuoja. Tai dar 2000 metais padarė šios recenzijos autorius (Zinkevičius 2000, 14).

Dvikamienio asmenvardžio *Netimeras* pirmąjį dėmenį *Neti-* Palmaitis pagrįstai kildina iš *Nauti-* (plg. Zinkevičius 2000, 14; 2004, 101) ir sieja su prūsų *nautei* ‘bėdai’. Tačiau antrojo dėmens *-mer(as)* kildinimas iš skandinavų *-mær, -mar* kelia abejonių, nes šis dėmuo gali būti savas, baltiškas. Jis turimas lietuvių antroponimijoje, pvz., *Reĩ-meras, Ró-meras, Šált-meras, Zù-meras...* ir *Mér-kelas, Mér-linas, Mér-žinas*, taip pat *Merỹs, Meriónis, Mereĩkis* ir kt. Siejama su *mer-ėti* ‘merdėti’. *Netimerą* Palmaitis vadina skandinavizuotu skalvių *vikingu/*

vingiu (p. 61), bet toks traktavimas irgi kelia abejonių.

Abejonių kelia ir Palmaičio vartojama šio asmenvardžio (kaip ir *Zebedeno*) forma su galūne *-is* (*Netimeris/ Nautimeris*) vietoj senesnės baltiškos galūnės *-as* (*Netimeras/ Nautimeras*), kurių rodo dvikamienių asmenvardžių istorinė analizė, atlikta šios recenzijos autoriaus, rengiančio spaudai veikalą *Lietuvių asmenvardžiai*. Dvikamieniai asmenvardžiai su galūne *-is* dabar plinta ir lietuvių kalboje. Jie yra, žinoma, antriniai, stimuliuojami atitinkamų sudurtinių bendrinių žodžių. Taigi galūnė *-is* greičiausiai nėra atsiradusi iš *-as* taip, kaip linkęs manyti Palmaitis (p. 78t.). Bet mes nežinome, kiek galūnės *-is* plitimas buvo anuomet palietęs prūsų antroponimiją. Ne mažesnių abejonių kelia jungiamojo balsio *-i-* kirčiavimas: Palmaitis kirčiuoja *Netimeris/ Nautimeris*. Dvikamienių asmenvardžių analizė rodo, kad iš seno buvo vyraujantis pirmojo dėmens – jo šaknies, o ne jungiamojo balsio, kirtis. Taigi turėjo būti kirčiuojamas dėmuo *Net-/ Naut-*. Kitokie kirčiavimo variantai, tarp jų ir jungiamojo balsio, greičiausiai yra antriniai ir, matyt, vėlesni. Kaip prūsai kirčiavo *Netimero* vardą, mes iš tikrųjų nežinome. Šaltinyje rašymas *Nethimer* anaipol nerodo, kad buvo kirčiuojamas *i*, kaip mano Palmaitis (p. 91).

Ne aiškesnis asmenvardis *Zebedenas*. Kadangi senovėje kilmingieji daugiausia vadinosi dvikamieniais asmenvardžiais, tai manytina, jog ne išimtis ir *Zebedeno* vardas (Zinkevičius 2009). Pirmasis šio vardo dėmuo *Zebe-* siejamas su prūsų *Sebe-*, esamu dvikamieniame jų asmenvardyje *Sebe-gaude* : pr. *sebbei*

'sau' (Zinkevičius 2000, 14). Antrasis dėmuo *-den(as)*, apskritai, neaiškus. Gali būti prūsų dėmens *-ding* (*Po-dinge, Sam-dinge, Ner-dinge...*) iškraipyta liekana: *-ing* > *-eng* (prūsų *i* buvo platus) vokiečiai galėjo suvokti kaip *-ej*. Arba tai yra dvikamienio asmenvardžio trumpinys, sudarytas iš pirmojo dėmens *Sebe-* ir antrojo dėmens pradžios *d-*. Tokia trumpinių daryba buvo būdinga ne tik prūsams, lietuviams, bet ir slavams. Panašiai mano ir Palmaitis, tik jis priebalsį *d-* traktuoja ne kaip antrojo dėmens pradžią, o jį sieja su *dúoti* (pr. *dāt*) ar *dėti* (p. 91). Knygoje aptariami ir kiti bandymai aiškinti šio vardo kilmę.

Cituojamame šv. Brunono laiške imperatoriui Henrikui II minimi pagony *liutičiai* (p. 27). Palmaitis juos dar pamini komentuodamas tą laišką (p. 19). Gaila, kad jis nesistengia išaiškinti, kokia tai buvo gentis, juoba kad gudų ultrapatriotai liutičius laiko vakarų slavų gentimi, neva davusia pradžią *licvinams* < *Litvinams* 'lietuviams' – tariamiems gudų protėviams (Zinkevičius 2004, 96).

Antrajame skyriuje *Šventojo Brunono mirties vieta* (p. 41–66) stengiamasi išaiškinti, kur žuvo šv. Brunonas. Palmaitis nepritaria nuomonei, kad tai įvykę jotvingių žemėje. Jis žūties vietos ieško prie Mituvos upės, į šiaurę nuo Jurbarko. Mano, kad šaltiniuose minima *Rusia* (Rusios ir Lietuvos pasienis) esanti ne Kijevo *Rusia*, bet antrasis to paties pavadinimo kraštas, buvęs Nemuno žemupyje. Tasai pavadinimas, Palmaičio nuomone, išliko upės *Rūsnė* varde (paprastai kalbininkų siejamame su *rusn-óti* 'lėtai tekėti, sroventi'), plg. vok. *Ruß* 'Rusnė'.

Nepaisoma Kazimiero Būgos dar prieš I pasaulinį karą įspėjimo nedaryti istorinio pobūdžio išvadų iš svetimųjų iškraipytų lietuviškų vardų, jeigu tų išvadų neparemia autentiškas lietuviškas vardynas. Tada Būga sukritikavo akademiko Aleksejaus Šachmatovo teiginį, kad kažkada Lietuvoje gyventa keltų, kurių žymusis rusų mokslininkas buvo padaręs analizuodamas oficialius, carinės Rusijos administracijos įvestus, taigi iškraipytus, Lietuvos vietovardžius, primenančius keltiškuosius (plačiau žr. Būga RR I 85t., 496–530). Palmaitis nepasidomėjo, kaip Mažojoje Lietuvoje buvo vokietinamas lietuvių vardynas. Vokiečių kalbininkas Walteris Fenzlau, detaliai ištyręs lietuviškų vardų Klaipėdos krašte vokietinimą, nustatė, kad upėvardis *Rūsnė* virto į vokiečių *Ruß*, t. y. neteko priebalsio *n*, dėl prieš einančio *s* asimiliacinio poveikio (Fenzlau 1936, 138). Apie vardo *Ruß* originalumo galimybę Fenzlau net neužsimena, nors tokių atvejų, kai vokiškame varde išliko senesnių lietuvių vardyno bruožų, jis ieškojo ir juos iškelė savo veikalų skyriuose apie ypatinguosius atvejus (p. 140–150). Fenzlau veikalo Palmaitis nepamini. Be to, jis neatkreipia dėmesio ir į tai, kad šaltiniuose anksčiau minima vokiška forma su *n* (*Russna* 1420, *Rusna* 1526), tik po to – be *n* (*Russe* 1576, *Russ* 1735; 47).

Palmaitis autentišką lietuvių upėvardį *Rūsnė* kildina iš sinkopuoto tariamos formos *Rus(i)a* vedinio **Rusinē* ‘priklausanti Rusai’ (p. 49). Tokios sinkopės gyvosios kalbos pavyzdžiais neparemia.

Ieškodamas Mažojoje Lietuvoje tariamosios *Rusios* liekanų, Palmaitis prie jų

priskiria net Kuršių nerijos gyvenvietės pavadinimą *Rasytė* (paprastai siejamą su žodžiu *rasà*), mat šaltiniuose rado užrašymus *Rositten* 1387/ *Russitten* 1395, o tai neva rodo, kad vietovardį *Rasytė* reikia suprasti kaip „Mažoji Rusia“. Kur nuveda nelemtas pasitikėjimas svetimųjų užrašymais ir ignoravimas savojo autentiško vardyno! Tokiu keliu einant „Rusijų“ galima būtų Lietuvoje rasti nemaža ir visur, įžiūrėti, pavyzdžiui, gyvenviečių pavadinimuose *Rusākalnis*, *Rusatiškės* Trakų r., *Rusėnai*, *Rusinaī* Vilniaus r., *Rusālišké* Švenčionių r., *Rūseiniai* Kėdainių r., *Rusiaī*, *Rusinē* (nevirto į *Rūsnė*!), *Rusónys*, *Rusoniū* *Gōjus* Kaišiadorių r., *Rusiū* *Rāgas*, *Rusōkai* Širvintų r., *Rusiū* *ēžeras* Kauno r. ir kt. Iš tikrųjų daugumai šių gyvenviečių pavadinimų pradžia davė asmenvardžiai, turintys šaknį *Rus-*, plg. dvikamienius asmenvardžius *Rūs-gailas*, *Rūs-ginas*, *Rūs-manas*, *Rūs-valdas* ir *Bó-rusas*, *Saū-rusas*, *Siaū-rusas*, vienakamienius – *Rūsas*, *Rusà*, *Rusys*, *Rusaitis*, *Rusónis*, *Rusėnas*, *Rusōkas*, *Rusēvičius* ir kt., kurie nebūtinai yra susiję su žodžiu *rūsas*. Tokios kilmės gali būti ir Mažosios Lietuvos atitinkami vietovardžiai.

Palmaitis neatsižvelgia į tai, kad jo tariamoji Rusia, taigi ir ieškomoji šv. Brunono žūties vieta į šiaurę nuo Jurbarko, yra ne senosios Lietuvos, bet Kuršių žemių pasienyje, tuo tarpu kai šaltiniai nedviprasmiškai nurodo Lietuvos pasienį. Anuomet senosios Lietuvos žemės buvo toli nuo Mituvos – apie Kežnavę, Trakus, Vilnių, Ąšmeną, Naugarduką ir toliau rytuose. Taigi šv. Brunonas, eidamas prie Mituvos intako Alsos negalėjo eiti „į tuometinę Lietuvą“ (p. 55), būti „Lie-

tuvos teritorijoje“ (p. 111), kaip mano Palmaitis. Nemuno žiotyse ir Baltijos jūros bei Kuršių marių (nuo *kuršių* vardo!) pakraščiuose, kaip žinome, gyveno baltų gentis kuršiai. Čia buvo kuršių Mėgavos (lie. Mėguvos – dab. Šventoji, Palanga, Kretinga...) ir Pilsoto (Klaipėdos krašto dalis palei Baltijos jūrą ir Kuršių marias) sritys. Tai rodo ne tik istoriniai šaltiniai, bet ir kuršių kilmės žemaitybės šių vietovių gyventojų kalboje. Bet juk kuršių gentis tuose šaltiniuose, kuriuose kalbama apie šv. Brunono žūtį, visai neminima.

Toliau į rytus nuo Kuršių žemės anuomet prasidėjo senoji Žemaičių žemė, kurios gyventojai, nors kalbėjo lietuviškai, bet ankstyvuosiuose šaltiniuose skiriami nuo senosios Lietuvos, buvusios minėtoje Aukštaičių aukštumos vietovėse. Šv. Brunono žūtį aprašančiuose šaltiniuose neminimi nei *Curonia* ‘Kuršių žemė’, nei *Samogitia* ‘Žemaičių žemė’ ar panašūs pavadinimai.

Be to, Nemuno krašto žmonių atsiminimuose nėra jokios šv. Brunono žūties pasakojimo tradicijos, priešingai negu Jotvingių žemėje, kur tokia tradicija akivaizdi. Nežiūrint dedamų pastangų, Palmaitiui pavyko prie Mituvos intako Alsos rasti įtariamai buvusias kapines (p. 65), betgi ką jos gali turėti bendra su pasakojimo apie šv. Brunono žūtį tradicija? Dėl viso to apie Mituvą žūties vietos ieškoti nereikėtų.

Palmaitis daug dėmesio skiria šaltiniuose esamam šv. Brunono žūties vietos apibūdinimui kaip paribio tarp *Rusios* ir *Lietuvos*, būtent, kad pirma nurodoma *Rusia*, o po jos *Lietuva*. Atseit tai rodo, kad šv. Brunonas vyko iš Rusios (taria-

mosios, esančios Nemuno žemupyje) į Lietuvą (p. 41, 51, 53 ir kt.). Tačiau tokią abiejų etnonimų eilę galėjo lemti ne ėjimo kryptis, bet tas faktas, jog šv. Brunonui, kaip ir kitiems jo aplinkos žmonėms, Kijevo Rusia anuomet buvo geriau pažįstamas kraštas (šv. Brunonas joje lankėsi), negu Lietuva (apie kurią galėjo išgirsti būdamas Kijevo Rusioje, plg. vartojamą slavišką Lietuvos pavadinimą), taigi pirma minėjo geriau pažįstamą šalį, o po to – mažiau žinomą.

Trečiajame knygos skyriuje *Šventojo Brunono kelionė ir rusų vardas* (p. 67–94) autorius nagrinėja tautovardžio *rusai* kilmę. Būdamas įsitikinęs, kad Kvedlinburgo analų *Rusia* esanti ne Kijevo Rusia, bet Nemuno žemupio tariai toks pat pavadinimas, kitaip ima žiūrėti ir į etnonimo *rusai* kilmę. Jis mano, kad šis etnonimas esąs baltiškas žodis, kad jam pradžią davusi tariamoji Nemuno žemupio *Rusia* (: *rus-ėti* ‘lėtai tekėti’). Esą vėliau tasai vardas Nemuno žiotyse apsigyvenusių vikingų, sumišusių su vietos gyventojais ir virtusių vakarų baltais – prūsais skalviais (p. 49, 110), buvęs perkeltas iš pradžių prie Ladogos ir Pailmenės, paskui – prie Dniepro (p. 110). Iš čia ir kilę Kijevo Rusios bei jos gyventojų pavadinimai. Palmaitis net Netimerą vadina rusų karaliumi. Tariai baltiško *rusų* vardo perkėlimą slavams, pagal Palmaitį, palaikę atsitiktinai tuo metu plitę panašaus skambesio vikingų (varia-gų) pavadinimai: suomiška avantiūristų vikingų pravardė *ruotsi*, per arabus atėjusi forma *rūs* ir kt. (p. 110t.).

Kad Baltijos jūros ir Kuršių marių pakrantėse, taigi ir Nemuno žiotyse, anuomet galėjo apsigyventi kažkiek Skan-

dinavijos vikingų, tuo nereikia abejoti. Bet nelengva patikėti šiame krašte atsiradusiais tariamai baltiškais vardais *Rusia* ir *rusai*, kildinamais remiantis vokišku Rusnės vardu, taip pat tų vardų perkėlimu į Novgorodo, net į Kijevo žemes.

Įdomiai aiškinami arabiškų „rūsų“ ir valstybės *Россия* pavadinimai, kuriems pradžią davęs netikslus Biblijos frazės vertimas iš hebrajų į graikų kalbą (p. 75t., 111), ir etnonimas *rutėnai*, kildinamas iš keltų (p. 76, 111).

Tariamai baltiška etnonimo *Rusia* bei *rusai* kilmė nuvedė Palmaitį prie pirmųjų Kijevo Rusios valdovų Riuriko ir Olego, turinčių šiaurės germanų (skandinavų) kilmės vardus, tam tikro „subaltinimo“ bei „suprūsinimo“ (p. 90, 93). Jis gana įtikinamai įrodo, kad rusų kalbos žodis *вѣтязь* ‘kilmingas karys’, kildinamas iš skandinavų *vikingR* ‘t. p.’, buvo gautas per tarpininkus prūsus, plg. pr. *witing* ‘vytingas, kilmingas karys’ (p. 77t., 111). Įdomios ir kitos baltistams reikšmingos prielaidos, kaip antai gyvenvietės *Žuvininkai* (vok. *Fischhausen*, rus. *Primorsk*, 25 km į vakarus nuo Karaliaučiaus) kilmės aiškinimas (p. 82¹⁸), *prūsų* vardo vandenvardinės kilmės teorija (p. 77¹⁴), samprotavimai apie etnonimo *estai* (iš *aisčiai*) perkėlimą toli į šiaurę (p. 82t.) ir kt. Gaila, kad beveik nieko nepasakoma apie anuomet tame krašte buvusius intensyvius baltų ir Baltijos finų santykius. Neatkreipiamas dėmesys į galimai finišką pavadinimą *Lamata* (plg. est. *lammutus* ‘griova’, suom. *lammen* ‘miško ežeras’), kuris tik paminimas (p. 45).

Užtat pagrindinis dėmesys skiriamas baltų (prūsų) ir Skandinavijos vikin-

gų seniesiems santykiams išryškinti (p. 81–83 ir kt.), kurie mokslininkus irgi ne mažiau domina, net yra iškelta hipotezė, jog vikingai buvo sukūrę savotišką šiaurės germanų, baltų, rytinių slavų, Baltijos finų (gal dar tiurkų?) kalbinį mišinį, tam tikrą „tarptautinę“ šio regiono kalbą (pidžiną), kurią vartojo plaukiodami dabartinėmis Rusijos ir Ukrainos upėmis, žr. P. S. Urelando studiją *Prehistoric bilingualism and pidginization as forces of linguistic change*, paskelbtą leidinyje *The Journal of Indo-European Studies* 7(1–2), 1979, 77–104. Visa tai turint omenyje, Palmaičio tyrimai įgauna tam tikrą vertę, nežiūrint jo labai drąsių prielaidų ir sunkiai įrodomų hipotezių.

Dar norėtusi atkreipti baltistų dėmesį į knygoje esamas pastangas įrodyti dvikamienių asmenvardžių dėmens *-mantas* tariamai skandinavišką kilmę (p. 90). Iš tikrųjų šis, vienas iš pačių populiariausių baltiškų dvikamienių asmenvardžių dėmenų (plg. lie. *Mañt-rimas*, *Mañt-vydas*, *Mañt-vilas...* *Aļ-mantas*, *Bir-mantas*, *Daũ(g)-mantas*, *Gēd-mantas*, *Kál-mantas*, *Nór-mantas*, *Skēr-mantas*, *Taļ-mantas*, *Výd-mantas...* ir *Mañtas*, *Mantēlis*, *Mantáitis...* iš viso daugiau negu 160 asmenvardžių!), turi įtikinamą baltišką etimologiją, plg. lie. *mantūs* ‘supradingas, išmanantis’, *mantà* ‘turtas’.

Ketvirtasis knygos skyrius *Baltiška slavų vardo kilmė* (p. 95–109) skirtas įrodyti, kad žodžiui *slavai* pradžią davęs prūsų genties pavadinimas *skalviai*. Tokia mintis mokslininkų jau anksčiau buvo keliama. Dingstį jai atsirasti sudaro šaknų *skalo-* ir *slav-* painiojimas istorijos šalti-

niuose. Palmaitis pateikia atitinkamų formų analizę ir daro išvadą, kad daliai vakarų baltų skalvių išsikėlus į Oderio-Vyslos žemupius, ten perneštas ir *skalvių* vardas, o nuo VIII–IX a. jis buvęs iš Kuršių pamario skandinavų, sumišusių su skalviais (*rusais*), perkeltas į Ladogos-Pailmenės kraštą, XI amžiuje – net į Kijevo žemę (p. 110).

Toliau knygoje įdėtos trumpos išvados (p. 110tt.) ir skyrelis, pavadintas *Neįsipareigojanti pabaiga apie istorijos suvokimą* (p. 113tt.), kuris baigiamas mįslinga schema (p. 115). Po to eina knygos priedai: šv. Brunono raštai (lotyniškas tekstas, be vertimo; p. 117–164), ištraukos iš istorinių šaltinių, mininčių šv. Brunoną (irgi lotyniškos; p. 165–181), literatūros (p. 183–187) ir iliustracijų (p. 188tt.) sąrašai. Skaitytojai pasiges asmenvardžių ir vietovardžių rodyklių, kurios palengvintų naudojimąsi knyga.

LITERATŪRA

Būga RR – Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai* 1–3, Vilnius, 1958–1961.

Fenzlau Walter 1936, *Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets*, Halle/ Saale: Max Niemeyer Verlag.

Onomastica Lettica 3, sastādītāja Dzintra Hirša, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007, 367 p.

Šiuo metu Latvijoje onomastikos mokslui skiriama nemažai dėmesio: vyresnioji tyrėjų karta tęsia pradėtus dar-

Gudavičius Edvardas 1983, „Lietuvos“ vardas XI a.–XII a. I pusės šaltiniuose, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija 3(84), 79–88.

Gudavičius Edvardas 1996, Šv. Brunono misija, *Darbai ir dienos* 3(12), 15–128.

Savukynas Bronys 1999, Nomina propria in causa martyrii S. Brunonis Querfordensis. Etninio identifikavimo provizorinis bandymas, in *Tarp istorijos ir būtovės. Studijos prof. Edvardo Gudavičiaus 70-mečiui*, sudarė Alfredas Bumblauskas ir Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 13–18.

Zinkevičius Zigmas 2000, *Lietuvių poteriai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zinkevičius Zigmas 2004, *Istorijos iškraipymai*, Vilnius: Katalikų akademija.

Zinkevičius Zigmas 2009, Lietuvos vardas ir jo paminėjimo istoriniuose šaltiniuose tūkstantmetis, *Šiaurės Atėnai* 2(924).

Zigmas ZINKEVIČIUS

*Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT–01513 Vilnius, Lietuva*

bus (rašo Latvijos vietovardžių žodyną, publikuoja mokslo straipsnius), taip pat randasi vis daugiau jaunų tyrėjų, kurie rengia darbus iš vardyno srities, aktyviai dalyvauja konferencijose. Greičiausiai todėl Latvijos universitetas ir pradėjo intensyviau leisti onomastikai skirtus